

Lovorka ČORALIĆ*

PISMA I PORUKE REKTORA BUDVE, BARA I ULCINJA
KAO IZVOR ZA PROUČAVANJE DIPLOMATSKO-
POLITIČKIH ZBIVANJA NA JUGU CRNOGORSKOG
PRIMORJA U XVI STOLJEĆU

IZVOD: *Središnja tema ovoga rada odnosi se na raščlambu arhivskog fonda Capi del Consiglio de' Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche, pohranjenog u Državnom arhivu u Mlecima (Arhivio di Stato di Venezia). Uporabljени su spisi koji se odnose na gradove Budvu, Bar i Ulcinj (u XVI stoljeću), koji – kroz izvješća gradskih dužnosnika mletačkoj središnjici – kažu o životu gradova i njegova stanovništva u doba ratne opasnosti i izravne ugroženosti. U radu se posebna pozornost pridaje raščlambi onih dokumenata koji izravno govore o organizaciji špijunske službe u zaleđu navedenih gradova, kao i o diplomatsko-političkim nastojanjima mletačkih dužnosnika da se za ratovanje pod stijegom Svetoga Marka pridobiju krajevi i stanovništvo u neposrednom zaleđu. Ovi su izvori ujedno i vrijedna građa za proučavanje širih sastavnica iz povijesti mletačkih stečevina na južnome dijelu istočnog Jadrana na samom početku ranog novovjekovlja.*

KLJUČNE RIJEČI: *Mletačka republika, Mleci, Bar, Ulcinj, Budva, mletačka uprava, Vijeće desetorice, vojna povijest, povijest špijunaže, rani novi vijek*

Boka Kotorska, budvansko-barsko i ulcinjsko priobalje, kao i područje albanskoga uzmorja, tvorili su u određenom povijesnom razdoblju sastavni dio mletačkih stečevina koje se u izvorima običavaju nazivati Mletačka Albanija (*Albania Veneta*).¹ U vrijeme mletačkoga vrhovništva, uglavnom

* Аутор је научни савјетник, Хрватски институт за повјест, Загреб.

¹ Središnji istraživački interes ovoga rada usmjeren je na gradove Budvu, Bar i Ulcinj. O njihovom povijesnom razvoju, posebice na prijelazu iz srednjeg u rani novi vijek, usporedi: Ivan

uspostavljenog u razdoblju prve polovice XV stoljeća, tamošnji su gradovi po svim svojim temeljnim sastavnicama nalikovali upravnom, društvenom i kulturnom obrascu karakterističnom za komunalna društva duž cijele obale istočnog Jadrana. Ta se slika, međutim, dubinski i drastično mijenja već od druge polovice XV stoljeća. Godine 1479. pod osmanlijsku vlast pada moćna mletačka utvrda Skadar (kao i većina drugih gradova na području današnjeg albanskog uzmorja), a 1482. godine osmanlijskim (gusarskim) uporištem postaje i dotadašnji bosanski grad Herceg Novi u Boki Kotorskoj. To će rezultirati činjenicom da ubrzo potom cijeli prostor mletačke Boke, kao i područja od Budve do Ulcinja, postane neposredno ugrožen osmanlijskim provalama i pustošenjima. Izvješća mletačkih upravitelja u gradovima Budva, Bar i Ulcinj (načelnika i kapetana), kotorskih providura i kneževa, posebno ovlaštenih sindika i opunomoćenika za Dalmaciju i Mletačku Albaniju, ali i brojna općinska izaslanstva mletačkome Senatu, posvjedočuju o životu na granici, osiromašenju gradskog stanovništva, postupnom nestanku patricijskih obitelji te o iseljavanjima u sigurnije i od rata udaljenije gradove. Mletačka središnjica, i sama zauzeta brojnim i financijski skupim ratovima sa Osmanlijama na bojištima od Peloponeza do dalmatinskog sjevera i Istre, poduzimala je određene, ali ni približno dovoljne mjere za učinkovito održavanje fortifikacija svojih obrambenih predstraža, kao i za stalnu opskrbu grada streljivom i vojničkom posadom.²

Nepuno stoljeće poslije pada Skadra, u godini znamenite Lepantske bitke i velike pobjede kršćanske mornarice nad osmanskom ratnom flotom (1571), gradovi Bar i Ulcinj, geografski smješteni najbliže osmanlijskim posjedima, također padaju pod vlast osvajača sa istoka, a svi kasniji pokušaji mletačke vojske da ih vrati ostaju bezuspješni. Nakon 1571. godine područje Boke i grada Budve biti će još izrazitije i izravnije ugroženi osmanlijskim napadima. Jednako tako će i granice između mletačkih i osmanlijskih stečevina

Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb, 1902; Savo Nakićenović, *Boka. Antropo-geografska studija*, Beograd, 1913; Milan Šufflay, *Städte und Burgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters*, Wien und Leipzig, 1924; Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd, 1962; Nikola Vučković, *Srednjovjekovni statut Budve*, Budva, 1970; Pavle Mijović, *Vječno na Krajini*, u: Virpazar – Bar – Ulcinj, Cetinje-Beograd, 1974, 11-57; Ivan Božić, *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd, 1979; Sima Ćirković – Bogumil Hrabak – Nikola Damjanović – Đuro Vujović – Ljubo Živković, *Bar grad pod Rumijom*, Bar, 1984; Savo Marković, *Barski patricijat*, Bar, 1995; Oliver Jens Schmitt, *Das venezianische Albanien (1392-1479)*, München, 2001; Miloš Antonović, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Istorijski institut, Posebna izdanja, knj. 39, Beograd, 2003; Tadija Bošković, *Bar pod mletačkom vlašću (1443-1571)*, Bijelo Polje, 2004; Ivan Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar, 2004; Lovorka Čoralić, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006; Savo Marković, *Studia antibarensia*, Perast, 2006; L. Čoralić, *Iz prošlosti Boke – odabrane teme*, Samobor, 2007.

² L. Čoralić, *Barani u Mlecima*, 30-31.

na tom, prostorno nevelikom teritoriju, sve do Morejskoga rata (1684-1699) biti ispresijecane naizmjeničnim posjedima obiju sukobljenih strana.³

Nesigurnost življenja, stalni osjećaj neposredne ratne ugroze, migracije, demografsko opadanje, ogromni izdaci za gradnju fortifikacija i jačanje vojnih posada, ali i učestale diplomatsko-političke aktivnosti i razgranata mreža doušničke (špijunske) službe, biti će glavnim značajkama života na ovim prostorima tijekom više stoljeća mletačko-osmanskih ratova. Isto tako, ovo područje, smješteno u neposrednoj blizini Dubrovnika, imati će za taj grad posebnu važnost te će se sva zbivanja na potezu od Kotora do Albanije u gradu Svetoga Vlaha pratiti s najvećom pomnjom.

Arhivska građa (pisma i poruke rektora)

Arhivsko gradivo koje se odnosi na diplomatsko-politička zbivanja na području Mletačke Albanije izuzetno je brojno i raznovrsno. U «moru» izvješća, dopisa i poruka odaslanih sa terena ili iz njegove bliže okolice, za ovu prigodu izdvajamo gradivo pohranjeno u Državnom arhivu u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV). Riječ je o fondu koji nosi službeni naziv *Capi del Consiglio de' Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche* (skraćeno se navodi i kao *Consiglio dei Dieci: Lettere Rettori ai Capi*, dalje: *Lettere Rettori*) i sadrži izvješća, molbe, pisma i druge vrste dopisa upućenih od strane predstavnika mletačke vlasti (rektori, načelnici, knezovi, kapetani, kaštelani, rizničari), ali i samih gradskih opština (sudaca i vijećnika te privatnih osoba) mletačkoj magistraturi *Consiglio dei Dieci* odnosno njezinom tročlanom izvršnom povjerenstvu (*Capi del Consiglio dei Dieci*).⁴ Za područje

³ Miloš Milošević, *Granice Boke Kotorske za vrijeme mletačke vladavine (1420-1797)*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. 22, Kotor, 1974, 11; L. Čoralić, *Iz prošlosti Boke*, 23-25.

⁴ *Vijeće desetorice* (Consiglio dei Dieci) zasigurno je jedna od najvažnijih ustanova vlasti u povijesti republike Svetoga Marka. Osnovano je odredbom Velikoga vijeća 10. srpnja 1310. s ciljem kažnjavanja sudionika urote Baiamontea Tiepola, te kako bi se ubuduće spriječili svi slični pokušaji nasilne promjene sustava vlasti. Isprva je Vijeće desetorice imalo samo privremeno obilježje i precizno određene i ograničene dužnosti. Uskoro se pokazala neophodnost postojanja takvog državnog tijela te je njegova stalnost potvrđena dekretom Velikoga vijeća 20. srpnja 1455. godine. Vijeće je činilo deset mletačkih patricija, biranih među najviđenijim i najutjecajnijim odličnicima, starim najmanje 40 godina. Birani su svake godine u Velikom vijeću (tijekom zasjedanja od kolovoza do kraja rujna). Unutar jedne patricijske obitelji mogao se izabrati samo jedan član Vijeća, a članovi međusobno nisu smjeli biti u srodstvu. Tijek obnašanja službe trajao je jednu godinu. Radu i sjednicama Vijeća desetorice bili su od 1427. godine obvezni nazočiti duždevi savjetnici, dočim je ta obveza u slučaju dužda bila prepuštena njemu samom. U radu Vijeća sudjelovali su i predstavnici ustanove Avogadori del comun (najmanje jedan član), čija se nazočnost tražila u svezi pravnih propisa i regularnosti državnih dekreta. Predstavnik ove magistrature imao je velik utjecaj na rad Vijeća i mogao je, prema vlastitoj procjeni, opozvati već donesene

istočnojadranske obale u tom su fondu pohranjeni spisi koji se odnose na gradove u Istri (Labin, Dvigrad, Novigrad, Vodnjan, Grožnjan, Sveti Lovreč, Motovun, Poreč, Pazin, Pula, Oprtalj, Rašpor, Rovinj, Umag i Bale), Dalmaciji (Cres, Osor, Krk, Rab, Pag, Nin, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Klis, Knin, Makarska, Omiš, Sinj, Brač, Hvar, Korčula, Imotski) i u Boki Kotorskoj odnosno širem području onodobne pokrajine Mletačka Albanija (Herceg Novi, Kotor, Budva, Bar i Ulcinj). Za ovo istraživanje korištena je građa koja se odnosi na gradove Budvu, Bar i Ulcinj, posebice onaj dio koji je najuže vezan za tamošnju diplomatsko-političku aktivnost mletačke vlasti (središnjice i vlasti lokalne uprave).⁵

odluke. Vijeće desetorice sastajalo se četiri puta mjesečno. Na zahtjev dužda mogli su biti pozvani na zasjedanje u bilo koje doba dana ili noći, također i u dane praznika. Svakog mjeseca Vijeće je među svojim članovima biralo svoje službene predstavnike ili prvake (Capi del Consiglio dei Dieci, tri člana), koji su provodili odluke Vijeća, zastupali ga u raznim poslovima, pokretali određene istrage i slično. Kako bi se osigurala tajnost djelovanja, Vijeće je imalo jednu zajedničku škrinju u kojoj su bili pohranjeni spisi od posebne važnosti i koja se nije smijela davati na uvid drugim tijelima državne vlasti. Škrinju je nadgledao i za nju bio odgovoran službenik Vijeća - rizničar (camerlengo).

Vijeće desetorice imalo je ovlasti u svezi održanja mira i reda u državi, sigurnosti svakog građanina i održavanja dobrih običaja, propisa i pravila koje određuje državna vlast. Stoga se Vijeće može držati istodobno i tijelom zaštite javnoga reda i sigurnosti (sadržavalo je ovlasti današnjih ministarstava unutarnjih poslova, službi sigurnosti i sl). Na osnovi temeljnih načela djelovanja Vijeće desetorice bavilo se sljedećim problemima u državi: spriječavanjem urota, zavjera, špijunaže i širenja lažnih vijesti; nadzorom nad trgovačkim i obrtničkim korporacijama i njihovim djelovanjem; nadzorom nad privredno najvažnijim djelatnostima u državi (staklarstvo, uvoz drvene građe za potrebe mornarice, uvoz ruda); nadzorom nad ponašanjem građana; spriječavanjem kriminala, nasilja, zločina, razbojstava i drugih delikata; kontrolom nošenja oružja, kao i nadzorom javnih manifestacija (svetkovine, karneval, kazališta, rad kazina, hazardne igre i sl). U ovlasti Vijeća desetorice pripadalo je i prikupljanje izvješća od strane predstavnika mletačke vlasti diljem mletačkog dominija kako terraferme, tako i prekomorskih posjeda. S vremenom je, u skladu sa sve širim ovlastima, Vijeće desetorice preraslo u središnji državni organ, s nastojanjem da u cijelosti ograniči vlast i utjecaj ostalih državnih magistratura, pa čak i samoga dužda. Podrobnije o Vijeću desetorice usporedi: Mauro Macchi, *Storia del Consiglio dei Dieci*, sv. I-III, Genova, 1875-1877; Andrea Da Mosto, *L'Archivio di Stato di Venezia*, sv. I, Roma, 1937, str. 52-60; Frederic C. Lane, *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore, 1973, str. 116-117, 181-182, 227-228, 264-265, 399-400, 403-404; Lovorka Čoralić, *Venecija: Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Samobor, 2004, 80-81.

⁵ *Spisi predstavnika mletačke vlasti za gradove Budva, Bar i Ulcinj pohranjeni su u sklopu fonda Capi del Consiglio de' Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche u svežnjevima (bustama) 274 (Budva i Bar) i 278 (Ulcinj). Unutar tih svežnjeva pohranjeni su i spisi koji se odnose i na druge gradove duž istočnojadranske obale te je stoga folijacija dokumenata izravno zavisna o rasporedu (fizičkom slaganju) spisa unutar svakog svežnja. Tako su spisi vezani za Budvu označeni folijacijom od 278-315 (ukupno 31 dokument), za Bar od 39-78 (ukupno 33 dokumenta) te za Ulcinj od 1-23 (ukupno 19 dokumenata). Dokumente za navedena tri grada, kao i za Herceg Novi, transkribirala sam u suradnji s dr. sc. Damirom Karbićem. Knjiga je nedavno objavljena pod naslovom *Pisma i poruke rektora Dalmacije i Mletačke Albanije*, sv. I. (Pisma i poruke rektora Bara, Ulcinja, Budve i Herceg Novog),*

Vremensko razdoblje koje pokrivaju spisi sukladno je razdoblju mletačke vlasti nad tim krajevima. Slično tome, i sadržaj dokumenata za svaki pojedini grad sadrži, uz brojna zajednička obilježja sa ostalima, specifičnosti određene konkretnom onodobnom političkom, društvenom i vojnom situacijom. Najviše podudarnosti sadržane su u spisima koji se odnose na Bar i Ulcinj. Pokrivaju približno slično razdoblje (Bar od 1500. do 1570. godine, a Ulcinj od 1500. do 1556. godine). Trideset barskih dokumenata upućeno je Vijeću desetorice (*Lettere dirette ai Capi*), dočim su tri dokumenta (kao dio cjeline nazvane *Lettere non dirette ai Capi*) upravljena izravno duždu. U primjeru Ulcinja 16 je dokumenata naslovljeno na Vijeće desetorice, a dva su spisa upućena istodobno i Vijeću desetorice i duždu te u jednom primjeru generalnom providuru Dalmacije. Izvjestitelji (pošiljatelji) su gotovo redovito vrhovni predstavnici mletačke vlasti u ovim gradovima: u Baru su to načelnik (*potestas*) i (ili) kapetan (*capitaneus*) te kaštelan i (ili) rizničar (*castellanus et camerarius*), a u Ulcinju knez i kapetan (*comes et capitaneus*). U primjeru oba grada pisma mletačkom Vijeću desetorice u nekoliko slučajeva upućuju i predstavnici komunalne vlasti (suci i vijećnici komune, izaslanici-oratori komune i sl), kao i privatne osobe.

Velika je i podudarnost sadržaja izvješća predstavnika mletačke vlasti u Baru i Ulcinju: brojni se dokumenti stoga odnose na opis nezadovoljavajućeg stanja gradskih utvrda, nedostatnost oružja, strjeljiva, opskrbe hranom te brojnost vojne posade. Zajednički problem barske i ulcinjske utvrde i njihovih posada, ali i predstavnika općinske vlasti, bila je i neučinkovita i nepravodobna isplata njihovih plaća te se problemu financiranja gradskih posada i činovništva posvećuje u ovim izvješćima vrlo zapažena pozornost. Spisi odaju i izrazito tešku i nepovoljnu društvenu situaciju u samim gradovima. Razvidni su, primjerice, učestali društveni nemiri i sukobi između patricijata i pučana, ali i između samih patricijskih obitelji (posebice se to odnosi na krvave međupatricijske sukobe u Baru tijekom četrdesetih godina XVI stoljeća)⁶, kao i demografsko opadanje gradske elite i polarizacija između lokalnog patricijata i klera (Ulcinj). Iz spisa saznajemo za vodeće gradske patricijske obitelji i istaknute pojedince, za njihov angažman u društvenom životu grada, odnose sa lokalnom mletačkom upravom i mletačkom središnjicom, ali i za aktualno stanje crkve i klera i njihovu ulogu u javnom životu grada.

prepisali i uredili Lovorka Čoralić i Damir Karbić, Monumenta Spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. LV, HAZU, Zagreb, 2009. U ovom radu dokumenti će biti citirani prema folijaciji u izvorniku.

⁶ O društvenim nemirima u Baru usporedi: L. Čoralić, *Staleški raskol – tragom građe o društvenim sukobima u Baru u prvoj polovici XVI stoljeća*, Povijesni prilozi, god. 26, br. 32, Zagreb, 2007, 63-91.

S obzirom na smještaj i djelovanje u neposrednoj blizini osmanlijskoga susjedstva, vojni i civilni upravitelji ovih gradova mletačku središnjicu često izvješćuju o kretanju osmanlijskih postrojbi u okolici (putem informacija njihovih doušnika na terenu), o ponašanju stanovnika susjednih područja i o pokušajima njihova pridobivanja na mletačku stranu, o suradnji s lokalnim plemenima i velikašima na organizaciji protuturske obrane i slično. Ovi podaci, posebno u svezi izvješća koja se odnose na prenošenje poruka doušnika s terena (pod osmanlijskom vlašću), dragocjeno su vrelo za upoznavanje diplomatske aktivnosti Serenissime na mletačko-turskom pograničju te će im se u nastavku ovoga priloga posvetiti dodatna istraživačka pozornost. Redom ću, počevši od Bara i Ulcinja (koji u mnogo čemu imaju zajednički tijek povijesnoga razvoja) te završivši razmatranje s Budvom, ukazati na dokumente koji se mogu držati novim spoznajama o životu na pograničju mletačkih prekojadranskih stečevina.

Neposredno ugroženi osmanlijskim susjedstvom: apeli mletačkoj središnjici iz Bara i Ulcinja

Iz grada Bara posebno su dojmive i učestale poruke tamošnjih predstavnika mletačke uprave (kaštelana i načelnika) koje se odnose na upozoravanje mletačke središnjice u svezi s osmanlijskim napredovanjima i izravnom ugrozom Bara, kao i činjenice da su obrambeni objekti u gradu zastarjeli i nepodesni za jači neprijateljski nalet. Takav je primjer dopis barskog kaštelana Pietra Bemba iz 1500. godine (6. kolovoza) u kojemu se Vijeće desetorice u Mlecima moli za redovitije slanje plaće (kojom izdržava i vlastitu obitelj). Opisuju se teški uvjeti života (kaštelana osobno, kao i vojne posade) u barskoj utvrdi i izrijekom navodi kako je opće saznanje da *ogni zorno Turchi corano per el paese et non se puol usir de la fortezza*.⁷ Na taj se spis sadržajno nastavlja dopis upućen *Excelsi Consilii decem* samo nekoliko mjeseci kasnije (10. prosinca 1500). Pošiljatelji pisma su suci i vijećnici barske komune koji detaljno ukazuju na neodrživo stanje njihova grada uslijed osmanlijskog okruženja, kao i na konkretne potrebe redovitije opskrbe grada streljivom i oružjem (...*ricore al pio et benigno sufragio delle Sublimita Vostre che quelle per soa singular et infinita clementia se degna proueder che la sua terra de Antiuari posta agli confini de gran Turcho, conuicina a Scutari se possi conseruar sotto questo clementissimo stado da posta che mediante la diuina clementia fina hora presente se habia conseruata, non obstante che sia sta continuamente infestada et damnificata per continue incursioni de Turchi, et martholosi et habia patito grandissimi dani di animali et po-*

⁷ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 1, fol. 39r-39v.

sessioni ...).⁸ U nizu sličnih dopisa upućenih iz barske komune središnjim tijelima državne vlasti u Mlecima, možemo izdvojiti i pismo upućeno od strane općinskih sudaca i vijećnika Vijeću desetorice, datirano na 30. srpnja 1501. Pismom dominiraju žalbe općinskih dužnosnika glede neučinkovitog djelovanja tadašnjeg barskog kaštelana Pietra Bemba, posebice u kontekstu lošega stanja gradskih utvrda, nedovoljnosti vojne posade i njezine opskrbe, kao i činjenice da općoj nestabilnosti u gradu u velikoj mjeri pridonose učestali neredi i zavjere koje potiču pučani, od kojih su mnogi već neko vrijeme osmanlijski podanici.⁹

Dio dopisa upućenih iz grada Bara mletačkom Vijeću desetorice odnosi se na prenošenje povjerljivih informacija o kretanjima osmanlijske vojske u nedalekom zaleđu. Te su izjave, često podložne dodatnim sumnjama i provjerama (već od strane samih izvjestitelja), dio uobičajene prepiske koja se, u godinama i desetljećima koje su obilježavali ratni sukobi i nesigurnost, odvijala između gradova duž istočnoga Jadrana ugroženih osmanlijskim nadiranjima i mletačke središnjice. Primjer jedne takve, u Mletke prenesene izjave, potječe iz 1552. godine (manje od dvadeset godina prije osmanlijskoga zauzimanja grada Bara). Riječ je o dopisu barskoga načelnika i kapetana (*Podestà et Capitano*) Antonija Cocca u kojemu se prenosi izvješće Brajana iz Verone (*Braianus de Verona*), vojnika u postrojbi kapetana Prospera Sala, upućenog u Bar radi obrane grada. Izjava se odnosi na vijest koju je Brajan čuo u Anconi od jednog mletačkog mornara, dolazećeg iz Carigrada, o mogućem ratnom djelovanju osmanlijske mornarice i o ulozi obitelji Savorgnan, čiji su odvjetci (protjerani sa područja mletačkog dominija) Osmanlijama obećali stjecanje otoka Krfa.¹⁰

Svakodnevlje gradova na pograničju činili su i odnosi, najčešće manje prihvatljiva obilježja, sa osmanlijskim podanicima iz zemljopisno nedalekih gradova. Jedan takav primjer bilježimo 1566. godine, kada barski načelnik Tomaso Pasqualigo izvještava Vijeće desetorice o krivotvoriteljima novčanica, zlatarima Petru i Nikoli, zavičajem iz tada osmanlijskog uporišta Herceg Novi (*Castel Nuovo*), a kojima su na barskom području potpora bili Barani Nikola Cipogna i Matija Gornjagora. Krivotvoritelji su sustavno tijekom proteklih godina na barskom području izrađivali lažni osmanlijski novac (*aspre*) te ga raspačavali u samom Baru (...*batteuano aspri falsi in questo Territorio in uno casone da paglia esistente in una uigna del ditto Mathio, doue haueuano fabricato una cauerna de un passo e mezo di larghezza per quadro, et d'altezza piu della commune statura dell'homo, coperta con tauolle, et terreno sopra posto alto tre quarte, con un piccolo*

⁸ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 2, fol. 40r-40v.

⁹ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 6, fol. 44r-44v.

¹⁰ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 28, fol. 71. (1-2. lipanj 1552).

portello, et in quella per cinque giorni, e notte hanno battuto aspri moneda Turchesca corrente de qui a lire 3 l'uno, ne quali poneuano la mittà arzeno, et la mittà rame, et ditto Cippogna li daua argento da battere in aspri falsi, et quelli dispensaua in questa Città...). Problem (djelomično i diplomatske naravi) nastao je iz razloga što su osmanlijske vlasti iz Herceg-Novoga zatražile žurno izručenje njihovih podanika Petra i Nikole. Kako je u svezi toga moglo doći do dodatnih problema, barski načelnik je zatražio očitovanje mletačke središnjice.¹¹ Naposlijetku, jedan od kronološki posljednjih dokumenata koji se odnose na grad Bar u doba mletačke uprave, potječe iz 1570. godine (19. rujan). Tada je, u samo predvečerje pada grada pod osmanlijsko vrhovništvo i drastičan prekid tijeka povijesnoga razvoja toga grada, posljednji mletački načelnik Alessandro Donato upozorio mletački *Consiglio dei Dieci* na potrebu iznalaženja načina kako bi se na mletačku stranu pridobili nedisciplinirani i kolebljivi, ali gradu prijeko potrebni pripadnici plemena Mrkojevići (*Marcovich*), smještenog na strateški važnom položaju između Bara i Ulcinja (... *sono di grandissima importanza*). Dobro svjestan hitnosti iznalaženja rješenja, Donato je mletačkoj središnjici predložio da se u svrhu pridobivanja glavara plemena Mrkojevići izdvoje određene novčane svote te time taj cijeli prostor i ljudstvo stave pod izravnu mletačku kontrolu.¹²

Barskim izvješćima u velikoj mjeri nalikuju dopisi upućeni u Mletke iz nedalekog (i po povijesnoj sudbini sličnog) grada Ulcinja. Kao i u primjeru Bara, i u ulcinjskim dopisima učestali su apeli za pomoć gradu, osiguranje potrebnog streljiva te podizanje i poboljšanje fortifikacijskih objekata. Tako, primjerice, već u jednom od prvih dopisa koje za grad Ulcinj pohranjuje fond *Lettere Rettori ai Capi* (datiran u prosinac 1500. godine), knez i kapetan (*Comes et Capitaneus*) Pietro Nadal (Natalis) izvještava o katastrofalnom stanju postojeće vojne posade u Ulcinju i okolici, o kroničnom nedostatku novčanih sredstava i neredovitoj opskrbi utvrde. Takvo je stanje, naglašava Nadal, rezultiralo bijegom nekoliko vojnika iz postrojbe stratiota (*stradioti*) na osmanlijski teritorij (na područje skadarskog sandžaka). Takvi primjeri nisu samo pojedinačne naravi te je – zaključuje Nadal – radi prevencije potrebno poduzeti sve potrebne mjere kako bi se postojeća vojna posada motivirala za učinkovitiju obranu grada, posljednje mletačke predstraže prema stečevinama osvajača sa istoka.¹³ Da se, međutim, stanje u gradu nije bitnije popravilo niti nakon više desetljeća godina, posvjedočuje nam i vlastoruč-

¹¹ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 30, fol. 75. (4. veljače 1566).

¹² ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 32, fol. 77.

¹³ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 1, fol. 1r-1v.

no pisano izvješće Jurja iz Nice (*Zorzi da Niza*), topnika u mletačkoj vojnoj službi, krajnje nezadovoljnog kako općim stanjem u utvrđi, tako i osobnim statusom (opsežni navodi o oskudici, ali i konkretnim progonima i nepravdama kojima je bio konstantno izložen).¹⁴ O stanju topničkoga dijela ulcinjske vojne posade posvjedočuje, samo nekoliko godina poslije, i izvješće kneza i kapetana Alvisea Cicogne (26. listopada 1531.). Izrijeком se naglašava ... *mala condittione di le munition che si rittrouano in questa cita, tanto anti-que uechie et disusate che inuero (auertat Deus) quando fusse bisogno alcuno di adoperarle non sarebbeno di uso et utile alcuno*. Kao i u prethodnim primjerima, i ovdje je želja i cilj izvjestitelja, ulcinjskog vojnog i civilnog zapovjednika, ishoditi od nadležnih mletačkih vlasti što skoriji i rezultatima učinkovitiji odgovor.¹⁵

Nekoliko se sadržajem za ovo istraživanje posebno zanimljivih dopisa iz Ulcinja odnosi i na prenošenje doušničkih obavijesti o kretanju osmanlijske vojske u neposrednoj okolici grada (na tlu Albanije), kao i o ponašanju plemena nastanjenih u pograničnoj zoni. Ti su dokumenti vrijedno posvjedočenje o onodobnim ratnim prilikama na širem području najjužnijega dijela mletačkih posjeda duž istočnoga Jadrana. Prva takva obavijest potječe iz 1502. godine (1. veljače), a potpisuje je knez i kapetan Ulcinja Francesco Tagliapietra (Taiapietra). Mletački dužnosnik izrijeком napominje kako posjeduje *le noue informazioni da una fidatissima et vera spia domestico del Sanzacho da Scutari*. Obavijesti mu je prenio doušnik po imenu Tomaso Franzi iz Valone, zanimanjem trgovac, koji je – kako je iz spisa razvidno – za mletačku vlast već i prije slao povjerljive informacije o kretanjima Osmanlija (iz pravca Skadra prema Ulcinju i Baru). Iz spisa se, nadalje, doznaje da je Franziju u tome pomogao (također očito u svojstvu doušnika za mletačku stranu) trgovac Alvise sa Krfā te se ovom prigodom predlaže da mletačka središnjica spomenutu dvojicu obavještajaca nagradi primjerenim novčanim iznosom.¹⁶

Početak XVI stoljeća grad je Lješ (*Alessio*) – uz Ulcinj i Bar – bio jedna od najvažnijih, ali i ratnim opasnostima najviše ugroženih mletačkih utvrda u ovom dijelu Jadrana. O kretanjima Osmanlija u pravcu Skenderbegova grada, posvjedočuje nam dopis koji 1506. godine (4. ožujka) Vijeću desetorice upućuje knez i kapetan Ulcinja Alvise Moro. Njegov je doušnik Mlečanin Agostino D'Ogniben, *ambassador del Marchese de Mantoa*. Prema Ognibenovim spoznajama, utemeljenim na osnovu vlastitog putovanja u Carigrad (*uenuto dala Porta*), opravdana je sumnja ... *chel Signor Turcho hauea al tuto deliberato de hauer lisola de Alexio*. Te je slutnje, upotpunje-

¹⁴ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 6, fol. 7. (4. travanj 1528).

¹⁵ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 7, fol. 8.

¹⁶ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 2, fol. 2.

ne saznanjima o pokretima Osmanlija iz sandžaka Kruja, potvrdio i aktualni mletački providur Lješa. U istome spisu, nadalje, Alvise Moro prenosi dojavu doušnika Petra, trgovca zavičajem s područja Skadarskoga jezera i stanovnika Venecije, a koji mu je prenio saznanja da Osmanlije pripremaju vojni pohod u pravcu otoka Rodosa.¹⁷ Potonju informaciju (o mogućem napadu na Rodos), Moro, međutim, poriče u dopisu poslanom Vijeću deseterice istoga dana (4. ožujka 1506). Moro drži da je procjena njegova obavještajca glede kretanja osmanlijskih postrojbi prema Rodosu bila netočna te se stoga ispričava svojim nadređenima što ih je, radi ishitrene i nedovoljno provjerene obavijesti, mogao dovesti na pogrješnu procjenu aktualne vojne situacije.¹⁸

Ulcinj je tijekom XVI stoljeća, sve do pada pod osmanlijsku vlast, jamačno bio jedna od najvažnijih mletačkih obavještajnih baza. Odatle su u mletačku središnjicu, kako je razvidno iz prethodnih dopisa, pristizala izvješća doušnika koji su se, ponajprije zahvaljujući svojem zanimanju (trgovci) ili položaju (diplomatski predstavnici), mogli slobodnije kretati osmanlijskim teritorijem i ratom ugroženim područjima. Uz navedene dopise, datirane u prve godine XVI stoljeća, iz Ulcinja bilježimo slična izvješća i u kasnijim desetljećima. Takav je primjer zabilježen 1536. godine (nadnevak je 30. ožujka), kada knez i kapetan Ulcinja Pietro Maria Diedo prenosi Vijeću deseterice sadržaj svog razgovora s Zuannom Campsijem (Campsom), Albancem koji je djelovao kao napuljski doušnik na osmanlijskom području. Campsi i njegovi *compagni*, koji se svi trenutno nalaze u Ulcinju, dali su Diedu vrlo dragocjene podatke o kretanju *del Signor Turcho*, ali i o trenutnoj situaciji na području gradova Skadar, Kruja, Lješ *et altri loci tra questi confini*.¹⁹

Naposljetku, kada je riječ o izvješćima koja su upućena iz Ulcinja, izdvaja se i nekoliko dopisa koji kazuju o konkretnim vojnim okršajima u zaleđu, ali i o ponašanju tamošnjih lokalnih plemena. Tako 1518. godine (10. siječnja) knez i kapetan Ulcinja Francesco Corner izvještava o sukobima izvan gradskog teritorija, na području koje se nalazilo pod osmanlijskom vlašću (*ad vna villa nela ditione del Illustrissimo Signor Turcho*). U sukobima su poginula dva brata – Martin i Kaliman – pripadnici plemena Piperi, a koji su prema izvješću ulcinjskog dužnosnika, označeni kao *assassini* i *principali in seta*.²⁰ Kao i u primjeru Bara i njegova odnosa sa stanovnicima područja Mrkojevići, i za grad je Ulcinj od nemale važnosti bilo praćenje ponašanja pripadnika susjednih plemena, ponajprije onih koja su se već nalazila pod osmanlijskom vlašću. Takav su primjer pleme Pamalioiti, o kojemu Vijeću

¹⁷ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 18, fol. 22.

¹⁸ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 17, fol. 21r-21v.

¹⁹ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 9, fol. 11.

²⁰ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 4, fol. 5r-5v.

desetorice piše knez i kapetan Ulcinja Zorzi Valier (17. VI. 1545.). Riječ je o zahtjevu koji je mletačkoj vlasti uputio vojvoda (*Vaivoda*) Pamaliota Nica Armani, a koji za vjernost Serenissimi traži i odgovarajuću plaću. Međutim, kako njegov vojvodski naslov nije službeno potvrđen od strane predstavnika mletačke uprave te se s time u svezi Armaniju ne može isplatiti plaća u statusu mletačkog vojnog službenika, Valier se obraća mletačkoj središnjici kako bi se za ovaj problem pronašlo odgovarajuće rješenje.²¹

Neosvojeno mletačko uporište: izvješća iz grada Budve

Gradovi Bar i Ulcinj predstavljali su, kako je razvidno iz prethodnih dokumenata, najisturenije mletačke obrambene punktove na istočnom Jadranu. Njihov je status stoga u XVI stoljeću bio u velikoj mjeri specifičan, ponajprije obilježen ratnom svakodnevicom i nesigurnošću. Mletački dužnosnici, časnici, ali i obični vojnici, protagonisti su spisa koji se – više ili manje redovito – odašilju Vijeću desetorice, a većini ovih dopisa zajednički je konstantni vapaj za pomoć od središnjice, molba za uobičajene, svakodnevne i konkretne potrebe grada i ljudi pod opsadom. Istovremeno, a to dio dokumenata zorno pokazuje, Bar i Ulcinj su, kao središta mletačko-turskog pograničja, predstavljali i rasadište za doušništvo i (polu)tajne diplomatske pregovore. Praćenje kretanja osmanlijske vojske, proučavanje njihovih namjera i strateških ciljeva, pregovori sa stanovnicima područja koja su pod osmanskom upravom, za načelnike ovih gradova bili su dio svakodnevnih obveza.

Drugačija je, međutim, bila situacija koja se odnosi na grad Budvu, mletačku komunu koja – iako ugrožena neposrednom blizinom Osmanlija – nikada nije potpala pod vlast osvajača sa istoka. Spisi iz fonda *Lettere Rettori ai Capi* koji se odnose na Budvu datiraju u razdoblje od 1507. do 1765. godine i u najvećem su broju upućeni Vijeću desetorice (u manjoj mjeri izravno su upućeni duždu). Slično primjerima za Bar i Ulcinj, i ovdje su izvjestitelji predstavnici mletačke vlasti: načelnik i (ili) kapetan Budve, suci i vijećnici komune te u pojedinačnim primjerima mletački generalni zapovjednik mora i generalni providur Dalmacije. Dio budvanskih dokumenata odnosi se na stanje gradskih fortifikacija i vojnu posadu u gradu, probleme opskrbe, nedostatak i neadekvatnost naoružanja i dogradnju gradskih bedema. Dio izvješća odnosi se na praćenje kretanja i namjera Osmanlija u neposrednoj okolici Budve. Naglašava se osjetljivost položaja Budve u odnosu na osmanlijsko susjedstvo, kao i na ponašanje susjednih općina Paštrovići, Maine, Grbalj i Pobori. Iz dokumenata su razvidna s jedne strane nastojanja mletačke vlasti

²¹ ASV, Lettere Rettori, b. 278, br. 14, fol. 17.

da te općine pridobije za protuosmanlijsko ratovanje, ali i – s druge strane – njihova nepouzdanost, nasilničko ponašanje i izravno ugrožavanje stanovnika Budve (pohara budvanskih vinograda, napadi na brodove i sl). Dio spisa odnosi se na unutarnje stanje u gradu, probleme s dijelom građana protiv kojih je bio pokrenut proces i koji su bili na neko vrijeme prognani iz grada. Spisi otkrivaju i odnose između katoličkog i pravoslavnog stanovništva, probleme s općinskim službenicima (smjene općinskog kancelara, tužbe protiv guvernadura okruga Budva i dr), probleme pri opskrbi grada žitom i krijumčarenje soli od strane kotorskih patricija-trgovaca, kao i odnose između domaćega klera i papinskih povjerenika. Razvidno je i da dio problema koji su završili procesima rješava generalni providur Dalmacije, a ne providur/rektor Kotora. U cjelini, iako sadrže brojne posebnosti, spisi koji se odnose na budvansku komunu svojim sadržajem i formom u velikoj su mjeri podudarni sa spisima odaslanim u Mletke iz Bara i Ulcinja. Za ovo istraživanje izdvojiti ću, prema istim sadržajnim osobitostima dokumenata kao i za Bar i Ulcinj, one spise koji se odnose na opće stanje u gradu (vojna posada, fortifikacije, logistika i slično), kao i na rad doušničke službe u svezi nadziranja kretanja osmanlijskih postrojbi u zaleđu.

Upravo najstariji (20. veljače 1507) dopis upućen iz Budve Vijeću desetorice kazuje o unutarnjoj situaciji među budvanskim građanstvom (međugrađanski sukobi), ali i o neophodnosti utvrđivanja gradskih bedema. Spis potpisuje tadašnji načelnik (*Podestà*) Budve Vinciguerra Quirino (...*se habia a fortificar tal sua forteza, ma esser de far altra forteza nela terra e altre spexe de forification de la terra, le qual secundo el iuditio mio non seruino a proposito del stado della Illustrissima Signoria nostra, [supre]mo ze seria in preiuditio. Ma come ho predito le forteze sono saluation de le terre; tamen le Magnificentie Uostre prouedera cum le sue solite sapientie quello meglio gli parera in conseruation de questo suo loco.*)²²

Iz 1569. godine (7. rujna) potječe spis načelnika Budve Agostina Pausaliga. Iz sadržaja ovoga dokumenta saznajemo za probleme sa popunom vojnoga ljudstva zaduženog za čuvanje ulaza u grad, kao i za podatak da se plaća vojnika (jednako kao i u Baru i Ulcinju) dobrim dijelom osiguravala od prihoda na prodaju soli. Iako položaj Budve nije bio ni približno toliko alarmantan kao u slučaju Bara i Ulcinja, iz ovoga, kao i nekih drugih dokumenata upućenih Vijeću desetorice, razvidno je konstantno nastojanje mletačkih dužnosnika da se pojača brojnost vojne posade u utvrdi, kao i da se postojeći fortifikacijski objekti pojačaju i prilagode aktualnoj vojnoj opasnosti.²³

²² ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 1, fol. 278r-278v.

²³ Et per tanto suplico humilmente et ricerco dalle Eccellentissime Signorie Vostre si degnino di suffragarmi in questi euidentissimi bisogni, dandomi licentia cum vna del suo Eccellentissimo Magistratto, ch'io possi far scriuer quatro huomeni per far far le sudette guardie, et

Isplata vojničkih plaća bila je temeljni preduvjet za funkcioniranje obrane grada. Da je s time u svezi često dolazilo do problema, ponajprije radi krijumčarenja soli i izostanka prihoda na regularnu prodaju soli, posvjedočuje i obraćanje načelnika Budve Steffana Grittija iz 1540. godine (13. kolovoz), a zanimljivo je spomenuti da se kao izravno optuženi za krijumčarsku djelatnost bilježi kotorski patricij Tripun Drago. U obraćanju Vijeću deseterice budvanski dužnosnik moli za poduzimanje koraka u svezi uvođenja reda i nadzora nad trgovinom solju jer se – kako naglašava – neregularna trgovina vrlo negativno odražava na redovitu isplatu vojničkih i časničkih plaća u budvanskoj utvrdi.²⁴ Ratne neprilike u velikoj su mjeri otežavale i redovito snabdijevanje grada žitom. U godini uoči Lepantske bitke i konačnog pada Bara i Ulcinja pod osmanlijsku vlast stanje na pograničju bilo je iznimno napeto, a trgovinska komunikacija iznimno sužena. O tome nam posvjedočuje pismo načelnika Budve Agostina Pasqualiga (17. V. 1570) u kojem se iskazuje zabrinutost radi problema opskrbe grada žitom iz albanskih krajeva.²⁵

Iz XVI. stoljeća potječe, kada je riječ o Budvi, i nekoliko pisama koja se odnose na kretanje osmanlijskih postrojbi u pozadini (saznanja na osnovu dojava doušnika), kao i na pokušaje da se na mletačku stranu pridobiju pogranični teritoriji i tamošnje, prema gradu često neprijateljski raspoloženo ljudstvo. Takav je primjer dopis načelnika Budve Giovannija Battiste de Pesaro (26. svibnja 1513.), a u kojemu se mletačka središnjica izvještava o želji stanovnika Grblja da prijeđu pod mletački suverenitet (...*per quelli de Zuppa subditi del Signor Turcho, quali se rendeno prompti di venire ala deuotion di quella ... , che stessino de bon animo che ogni uolta sera tempo la Sublimita Vostra li receuera et tegnera per carissimi seruitori.*)²⁶

Iako u manjoj mjeri nego u primjeru Bara i Ulcinja, i u Budvu su pristizale vijesti doušnika o kretanju osmanlijskih postrojbi u zaleđu. Ponajprije se pratilo stanje na području općina Maine, Pobori i Grbalj, a koje su – ovisno o ratnim okolnostima – često prelazile sa osmanlijske na mletačku stranu i obrnuto. Godine 1569. o tome pišu suci i vijećnici budvanske općine, obraćajući se načelniku svoga grada Agostinu Pasqualigu. Do njih

altro. Poi [informar] non so piu in che fidarmi hauendo falito li proprii signori dalla sanita, et quelli, non essendo qui camara pagare a lire 12 de piccoli al mese per huomo del tratto delli sali che per conto di sua Serenita si uendono tenendoli fin tanto che durano questi sospetti solamente se pero a quelle par giusto et conueniente... (ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 11., fol. 289). Dopis sličnog sadržaja bilježimo i 1578. godine (4. rujna), kada načelnik Budve Lion Bembo izravno piše mletačkom duždu Nicolòu Da Ponte, a u svezi pribavljanja dodatnih novčanih sredstava za popravak gradskih utvrda (ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 31, fol. 315).

²⁴ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 9, fol. 287.

²⁵ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 12, fol. 290.

²⁶ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 2, fol. 279r-279v.

je, naime, dospjela vijest providura u Kotoru, a prema kojoj se osmanlijska vojska, predvođena lokalnim sandžak-begovima, kreće prema Mrkojevićima i Podgorici. Usljed toga na području Maina, Pobora i Grblja zavladao je strah među stanovništvom koje je nedavno ponovno priznalo vlast Serenissime. U tom se smislu, a s ciljem zaštite žiteljstva koje je poglavito imalo ulogu čuvati i braniti neposredne prilaze Budvi i Boki Kotorskoj, načelnik Pasqualigo obraća središnjici moleći ih za instrukcije u daljnjim postupcima.²⁷

Zaključak

Epistolae et communicationes rectorum Albaniae Venetae prevrijedno su gradivo za proučavanje društvenih, vojnih i političkih sastavnica u povijesti područja od bokeljskoga zaljeva do grada Ulcinja. Njihova je vrijednost dodatno istaknuta za XVI stoljeće, razdoblje kada su osmanlijske provale i nadiranja izravno zaprijetile najjužnijem dijelu mletačkih posjeda na istočnom Jadranu. U žarištu ratnog kovitlaca najviše su se našli gradovi Bar i Ulcinj (koji pod osmanlijsku vlast padaju 1571. godine) te su spisi mletačkih državnih dužnosnika upućeni Vijeću desetorice u Mletke izravno posvjedočenje o okolnostima i tegobama života na granici. Za proučavanje političko-diplomatskih odnosa i komunikacija na ovome dijelu mletačkih prekojadranskih posjeda posebno su nam zanimljiva izvješća koja izravno prenose dojave doušnika, mletačkih pouzdanika i povjerenika raznorodnog podrijetla i zanimanja, a koje kazuju o namjerama i napredovanjima osmanskih postrojbi u zaleđu. Iz njih, kao i iz drugih uporabljenih spisa, postaje razvidan beznadan položaj Bara i Ulcinja, gradova kojima – očito je – nije bila pružena dovoljna pomoć kako bi se oduprli osmanlijskoj sili. Iz godine u godinu, od jednog do drugog općinskog upravitelja, ponavljaju se apeli za pomoć, ističe značaj toga prostora, gradova i ljudstva za obranu mletačkih stečevina, ali i pomno organizira doušnička služba koja s terena osluškuje i izvještava o približavanju izravne ratne opasnosti. Sve to, na kraju, nije bilo dovoljno, te su Bar i Ulcinj nakon 1571. godine trajno prestali biti mletačkim obrambenim predstražama, a njihov je povijesni tijek i kontinuitet drastično prekinut i promijenjen.

Drugačija je, naglašeno je u radu, situacija sa gradom Budva, koja će – iako također ugrožena ratnim događanjima – ostati mletačkim posjedom sve do trajnog nestanka Serenissime sa povijesne pozornice. Međutim, iako je Budva – u odnosu na Bar i Ulcinj – predstavljala relativno sigurno mletačko uporište, blizina osmanlijskih stečevina, stalna opasnost od pokretanja neprijateljske vojske i loša obrambena spremnost grada, i ovdje će stvarati dojam

²⁷ ASV, Lettere Rettori, b. 274, br. 11B, fol. 291.

nesigurnosti i izravne ugroženosti tamošnjeg žiteljstva. Stoga i iz Budve, gotovo jednako kao i iz Bara i Ulcinja, u Mletke pristižu dramatični apeli o nužnosti učinkovitijeg ustroja vojne posade, o neophodnosti dogradnje fortifikacijskih zdanja, ali i o potrebi pridobivanja susjednih plemena i područja na savezničku borbu protiv Osmanlija.

U svakom slučaju, bez obzira na manje međusobne razlike, sva tri grada – Budva, Bar i Ulcinj – u XVI su stoljeću predstavljali iznimno važne mletačke uporišne točke na istočnom Jadranu. Kroz spise mletačkih dužnosnika, ponajviše upućene Vijeću desetorice, razvidna je široka diplomatsko-politička aktivnost na terenu, poduzimana sustavno, uz znanje mletačke središnjice, a sa ciljem praćenja i nadzora vojno-političke situacije na širem području južnoga dijela istočnojadranske obale. Stoga ovi spisi, zaključimo, prelaze razinu lokalnih vrela te postaju prvorazredan izvor i za proučavanje brojnih sastavnica iz prošlosti Boke Kotorske, Mletačke Albanije i unutrašnjosti Crne Gore u prijelomnim stoljećima njihova povijesnoga razvoja.

Lovorka ČORALIĆ

LETTERS AND COMMUNICATIONS OF THE RECTORS OF BUDVA, BAR AND ULCINJ AS A SOURCE FOR THE DIPLOMATIC AND POLITICAL HISTORY ON THE SOUTH OF MONTENEGRIN LITTORAL IN THE SIXTEENTH CENTURY

Summary

Boka Kotorska (the Gulf of Kotor), and the littoral of Budva, Bar and Ulcinj, as well as the area of the Albanian littoral, were, during a certain period of time, a part of Venice's acquisitions, one that sources used to call Venetian Albania (*Albania Veneta*). During the period of Venetian rule, which was in general established during the first half of the fifteenth century, the cities of that area followed, according to their basic characteristics, administrative, social and cultural patterns characteristic of communal societies along the eastern Adriatic. However, this picture changed profoundly and drastically as early as the second half of the fifteenth century. In 1479 the powerful Venetian fortress of Shkodra fell under Ottoman rule (as did the majority of other cities in the area of the present-day Albanian littoral), and in 1482 Herceg Novi in Boka Kotorska, which had at that time belonged to the Kingdom of Bosnia, also became a stronghold of Ottoman pirates. As a result, soon afterwards the whole area of Venetian Boka, as well as areas from Budva to Ulcinj, became immediately endangered by the Ottoman raids and devastations. The reports of Venetian rectors in the cities of the area (the *podestà* and captains), the provisors and counts of Ko-

tor, and the specially empowered *sindici* and procurators for Dalmatia and Venetian Albania, but also numerous communal embassies to the Venetian Senate, testify to the conditions of life on the border, the impoverishment of the urban population, the gradual extinction of patrician families and the emigration to the safer cities, more distant from the war.

The central theme of this article is the analysis of the archival series of the State Archive of Venice (*Archivio di Stato di Venezia*) called *Capi del Consiglio de' Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche*. The documents used are those related to the cities of Budva, Bar and Ulcinj (in the sixteenth century), which – through the reports of city officials to the Venetian central authorities – speak of the life of these cities and their population in a period marked by the danger of war and a direct threat from the Ottoman army. In the article, particular attention is paid to the analysis of those documents speaking directly about the organisation of the network of agents and spies in the hinterland of the aforementioned cities, as well as the diplomatic and political attempts of Venetian officials to attract the population of the immediately neighbouring areas to fight under the standard of St. Mark. These sources are at the same time valuable source material for the study of numerous various elements from the history of Venetian acquisitions in the southern part of the eastern Adriatic at the very beginning of the Early Modern Age.

KEY WORDS: *Venetian Albania, Republic of Venice, Venice, Bar, Ulcinj, Budva, Venetian administration, Council of Ten, military history, history of espionage, Early Modern Age*